

satisfaction of one's own life. It's proved that, at a high level of control, students-psychologists demonstrate confidence in the ability to influence the activities, they are characterized by determination, perseverance, purposefulness, energy.

Keywords: *resilience, self-realization, self-actualisation, control, personality traits, students, psychologists.*

УДК 159.9 : 004.4

ВЕРНІК ОЛЕКСІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕРЕДОВИЩА В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПСИХОЛОГІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Аналізуються передумови досліджень проблеми середовища в теоретичних підходах до розвитку особистості. Відзначається, що серед переважної кількості персонологічних підходів одним з ключових моментів в побудові концепцій і теорій особистості є її динаміка протягом індивідуального життя. Даний процес в більшості випадків називають розвитком особистості. При цьому, роль середовища у ньому в різних підходах є досить суперечним і неоднозначним. У статті робиться спроба історичного обґрунтування логіки становлення такої ситуації в українській психології наприкінці ХХ століття.

Ключові слова: *діяльнісний підхід, особистість, психічний розвиток, розвиток особистості, свідомість, середовище.*

Актуальність наукової проблеми.

Розвиток особистості як предмет психологічного дослідження є досить суперечливим. З одного боку, займаються ним досить давно і плідно як на теренах вітчизняної, так і зарубіжної психології, починаючи чи не з кінця ХІХ століття. Центральне місце в дослідженнях переважної більшості персонологів було присвячене рушійним силам, механізмам, чинникам і умовам, особливостям саме *розвитку* особистості. Маються на увазі інтрапсихологічні і інтерпсихологічні, гомеостатичні, часові підходи (за Б.В. Зейгарнік [7]): розвиток особистості у різні вікові періоди та протягом життя, історико-культурний, суспільно-історичний, соціальний, духовний, професійний розвиток особистості, розвиток особистості в діяльності, через вчинок тощо (К.О. Абульханова, А. Адлер, Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, А. Бандура, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.К. Дусавитський, Б.Д. Ельконін, Е. Еріксон, В.В. Зеньковський,

В.П. Зінченко, Г.С. Костюк, О.Ф. Лазурський, К. Левін, О.М. Леонт'єв, Б.Ф. Ломов, А. Маслоу, В.С. Мерлін, В.Н. М'ясищев, А.В. Петровський, К.К. Платонов, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Г. Селліван, З. Фрейд, П.Р. Чамата й ін.).

З іншого боку, за вказаний час проблема, здавалося б, повинна була вже давно вирішеною. Проте, вона не втратила актуальності й в новітній історії української психології (Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко, О.М. Лактіонов, С.Д. Максименко, М.В. Папуча й ін.) і світової психологічної науки (див., зокрема Р. Baltes, А. Caspi, J. Loewinger, M. Mund, J. Zimmermann й ін.).

Неоднозначність усвідомлення змісту й ролі середовища у розвитку особистості є, ми вважаємо, однією з причин такої ситуації, що склалася не тільки й, навіть, не стільки на теоретико-методологічному рівні. У більшій мірі вона відображує якісні зміни, динаміку самого життя сучасної людини, особливо на терені пострадянського соціокультурного простору в цілому, та українського, в останні півтора десятиріччя, зокрема. Вказані протиріччя обумовили й мету дослідження – проаналізувати наукові підходи до розвитку особистості в українській психологічній науці кінця ХХ – початку ХХІ століття, зокрема в контексті місця і ролі у ньому середовища.

Виклад основного матеріалу.

Перш ніж вивчати ситуацію в українській психологічній науці на кінець ХХ століття щодо нашої проблеми, розглянемо передумови її виникнення.

1. Ідея дослідження особистості у її розвитку була започаткована ще наприкінці ХІХ-початку ХХ століть. В. Джемс, З. Фрейд, В. Штерн задали три основні психологічні напрями у її дослідженні. В. Джемс розглядає особистість у двох модусах – емпіричного Его, або пізнавального елементу, сторони й чистого Его, тобто те, чим пізнається [6]. В емпіричному «Я» автор виділяє складові елементи, почуття, емоції й вчинки, які викликані ними. Самі складові елементи можуть бути віднесені до одного з трьох класів – фізичної, соціальної, духовної особи. Почуття і емоції є суть *самооцінка*, яка може бути позитивною чи негативною, а вчинки спрямовані на самозбереження особистісної цілісності. В людині вказані структурні елементи існують в ієрархічному відношенні. Чисте «Я» – певний субстрат, діяч, що викликає змінність стану свідомості, яка уявляється потоком. Його введення у психологію може бути обґрунтовано почуттям особистої тотожності. Проте, питання субстанціональності «Я»,

на думку В. Джемса, не мають відношення до психології, предметом якої є ті чи інші стани свідомості.

В. Штерн відстоював ідею про те, що психологія повинна базуватися на персонології, окремій дисципліні, предметом якої є персону, як жива, унікальна цілісність, відкрита світу й спрямована на досягнення мети [24]. Психічне і фізичне в ній може трактуватися як різні прояви одного начала й, таким чином, персоні притаманна фізична «нейтральність». Особистісно-психологічне розкривається лише в контексті цілісного вчення про людину. При чому, людину активну, що набуває смисл і напрямки завдяки системі цілей, які включають одночасно і світ і особу. Цілеспрямована особистість взаємодіє зі світом через вчинок, в якому завжди містяться одночасно як внутрішня спрямованість, так і зовнішній вплив. Вона несе у собі внутрішні потенції, й тому її розвиток, за Штерном, стає не тільки ланцюгом подій, але насамперед осмисленим саморозгортанням особистості як цілого. Це саморозгортання відбувається на трьох рівнях – зростання, диференційування, перетворення.

3. Фрейд запропонував першу психологічну теорію розвитку особистості – психосексуальну теорію розвитку. Згідно неї, сама особистість має тричленну структуру – «Воно», «Его», «Супер-Его». Основною рушійною силою особистості є її лібідо (в більш пізньому варіанті додається протилежна сила – мортідо). Визначаються стадії психосексуального розвитку і проблеми фіксації – як причини актуальних психологічних проблем. В цілому, згідно Фрейду, розвиток особистості відбувається на основі чотирьох джерел напруження – фізіологічного зростання, фрустрацій, конфліктів, загроз [20].

2. У вітчизняній традиції філософсько-психологічного підходу проблема особистості і її розвитку в психологічній запорозі ставилася насамперед М.О. Бердяєвим, В.В. Зеньковським, М.Я. Гротом, В.С. Соловйовим, Л.І. Шестовим, Г.І. Челпановим й ін. Російська дослідниця історії психології І.Б. Котова виділяє такі напрямки даного етапу дослідження особистості [9, 313]: а) пошук дефініцій та адекватного для неї проблемного поля; б) виявлення феноменів, що відображують власне психологічну сутність особистого – насамперед, «душа», «моральність», «воля», «активність», «потреба» й ін.; в) побудова цілісних концепцій особистості та її розвитку. Основною в науково-психологічному плані вадою таких підходів була їх емпірична невідкріпленість.

3. Паралельно з філософсько-психологічним розвивається й природничо-емпіричний підхід. Його апологетами були насамперед В.М. Бехтерев, О.Ф. Лазурський, В.М. Мясіщев й ін.. Ще у 1905 році на

другому з'їзді руських психіатрів у Києві В.М. Бехтерев виголошує промову, основа якої лягла у працю «Особистість і умови її розвитку і здоров'я». Ним було запропоновано розуміння особистості об'єднуючим і спрямовуючим початком, що «керує думками, діями і вчинками людини». Отже, науковець розглядає подвійну будову особистості – не тільки суб'єктивну, але й об'єктивну, яка виражається в активному ставленні до оточуючого світу, що ґрунтується на індивідуальній переробці середовищних впливів. При цьому, на його погляд, тільки останні доступні зовнішньому спостереженню і складають наукову цінність. Таким чином науковець визначає: «особистість з об'єктивної точки зору є психічний індивід з його самобутніми особливостями, індивід, що є самодіяльною істотою по відношенню до оточуючих зовнішніх умов» [11, 17]. Розвиваючи ідеї свого вчителя, О.Ф. Лазурський запропонував спочатку емпіричну модель, згодом й типологію особистості за ендо- і екзогенними критеріями*[12]. Перші ним розглядаються як нервово-психічний або «біологічний** рівень організації людини. Основним елементарним поняттям даного рівня організації особистості стають схильності або здібності. Основу «екзопсихіки» складають відношення особистості до навколишнього середовища. Тут вкрай важливим є розуміння О.Ф. Лазурським поняття «середовище» – як усього того, що «протистоїть індивідуальній особі й до чого особа може так чи інакше ставитися: природа, речі, люди, соціальні групи, наука, мистецтво і т.і.» [3, 13]

4. Після більшовицького перевороту 1917 року ситуація з особистісною проблематикою у вітчизняній психології докорінно змінюється. На початку 1920-х років у Москві відбулася ідеологічна дискусія між «об'єктивістами» і «суб'єктивістами» («матеріалістами» і «ідеалістами») у психології, результатом якої стало моральне знищення, вигнання з офіційної науки, й після – офіційне забуття, видатних науковців. Насамперед, мова йде про Г.І. Челпанова та, з іншого боку, його учнів П.П. Блонського і К.М. Корнілова. Таким чином в науковому полі СРСР затвердилися два ключові підходи до вивчення особистості – анатомо-фізіологічний паралелізм і психологічний, що ґрунтується на фізіологічній психології В.Вундта, емпіризм. Разом з тим, продовжуються пошуки в розбудові «нової» психології особистості, яка б ґрунтувалася виключно на марксистській ідеології. Тут поступово затверджується ідея про особистість – активного діяча й продукту суспільних відносин.

* Курс лекцій «Загальна і експериментальна психологія» (1912),

** Тут і далі в абзаці термінологія, що запропонована М.Я. Басовим [2]

Справедливо критикуючи дані підходи до розуміння особистості, В.В. Зеньковський відзначає: «Й в популярному, й у науково-педагогічному мисленні все ще не подоланий універсальний монізм, все ще недостатньо враховується індивідуальність дитини не тільки в її вихідній основі розвитку, але і в її шляхах і в її ідеалі: етичний плюралізм.. все ще слабо проникає в педагогічну свідомість, і ми все ще хочемо виховати з наших дітей "людину взагалі" [8, 333-334]. Зокрема звідси сучасні теорії «не бачать в особистості основу і джерело психічного розвитку. Особистість і в актуальній теорії не має в собі ніякого самостійного початку, який живить і підтримує своєрідність особистості, – в ній немає нічого крім того, що вже встигло висловитися, вона є теж сума (правда, органічного характеру) "своїх" (?) проявів – і жодною особливою реальністю особистість, як така, не володіє, вона є лише ім'ям» [8, 337] ... Проте власний досвід кожного з нас, продовжує науковець, доводить – коли вступаємо в безпосереднє спілкування з кимось, ніколи не беремо до уваги тільки те, що дано в його емпіричній особистості, завжди відчуваючи, що в "глибині" її (т. б. до всякої об'єктивації) живуть ті чи інші сили, як би дрімають ті чи інші психічні особливості (там же).

5. З 1930-х років в радянській психологічній традиції, що ґрунтувалася на діалектично-матеріалістичних і жорстких ідеологічно-політичних засадах, ключовими стають два питання – 1) *співвіднесення розвитку психіки і особистості*; 2) психолого-педагогічні аспекти *формування «нової» = «правильної» особистості*. Л.С. Виготський у 1930 році визначав розвиток особистості через соціальну ситуацію, розуміючи її системою відносин між дитиною даного віку і соціальною дійсністю як «вихідним моментом» для всіх динамічних змін, що відбуваються в розвитку протягом даного періоду і визначають «цілком і повністю ті форми і той шлях, слідуючи якому дитина набуває нових і нових властивостей особистості» [5, 258-259]. С.Л. Рубінштейн у той же період, за твердженням К.А. Абульханової і А.В. Брушлинського [19, 511], почав розробляти особистісний підхід, метою якого було подолання окрім вказаних проблем (ототожнення особистості зі свідомістю, її функціональне подрібнення на непов'язані позитивістські функції), питання механістичного зведення особистості до сукупності її реакцій. На першому етапі його цікавила роль діяльності в розвитку особистості. Пізніше, у 1940-х – 1950-х роках дана ідея трансформувалася в більш глобальну – розуміння особистості як основи, що інтегрує *усі* психічні явища в людині. Кожен психічний процес є проявом особистості, тобто «у своєму реальному перебігу залежить від неї» (там же). Така залежність

виявляється на трьох рівнях: індивідуально-диференціальних відмінностей, загального рівня розвитку особистості, свідомо регульовані дії або операції, якими особистість оволодіває.

6. Починаючи з 1944 року відбулася зміна а, за твердженням А.В. Петровського [15], фактична підміна вихідного пояснювального принципу динамічних змін у розвитку особистості (за Л.С. Виготським) на «провідний тип діяльності» (О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов й ін.) [11]. До цього можна додати й суспільно-політичну ситуацію 1948-1953 років, яка суттєво вплинула на розвиток психології на декілька наступних десятиліть. Її апогеєм була так звана «Павлівська сесія» (28 червня 1950 року у Москві й 1-3 листопада 1950 року в Києві), організатори якої вимагали замінити психологію на фізіологію. Можна констатувати, що особистість як предмет психологічного аналізу була відсунута на глибоку периферію актуальних на той час проблем радянської психології – психофізіологічних, психоневрологічних, педагогічних, ідеологічних. В заданих рамках вивчення особистості пов'язувалося насамперед з проблематикою індивідуальних відмінностей або диференційною психологією; з психічним розвитком – на когнітивному, перцептивному, емоційно-чуттєвому, мотиваційно-потребовому, а, трохи згодом, соціальному рівнях; з формуванням / вихованням відповідальної особистості – людини як «суспільного індивіда, як члена людського колективу», як того, хто усвідомлює «власну відповідальність, власні обов'язки перед колективом» [22, 92].

Досить показовим в даному контексті є фундаментальне видання 1959-1960-го років «Психологічна наука в СРСР», в якому відображено ключові на той час проблеми радянської психології. Термін «особистість» у змісті зустрічається лише у назвах двох параграфів з тридцяти дев'яти (тобто у 5%). Знаковим для української психології є те, що автором першого з цих параграфів є П.Р. Чамата «Питання самосвідомості особистості в радянській психології», а другого – «Вивчення особистості школяра і проблеми виховання» – Л.І. Божович, творча і професійна діяльність якої була також пов'язана з Україною – з Харківською психологічною школою.

Проте, вже з середини 1950-х років* інтерес до проблеми особистості і її розвитку поступово відновлюється. За оцінкою Р.М. Немова, в

* Маються на увазі видання 1956 року «Доповіді на нараді з питань психології особистості» і, починаючи з цього року, публікації статей з даної проблематики у журналі «Вопросы психологии» В.М. Мясіщева, Б.Г. Ананьєва, С.Л. Рубінштейна,

тогочасних публікаціях «достатньо повно відображений в цілому незадовільний стан психології особистості в нашій країні аж до кінця 60-х років ХХ ст.» [17, 115]. Він виявлявся у таких ключових моментах. По-перше, проблемою особистості у період до 1960-х років в науковій, насамперед емпіричній і експериментальній психології не займалися. По-друге, зарубіжні публікації з вказаної проблеми не перекладалися й часто-густо були під неоголошеною забороною. По-третє, термін «особистість» у своєму першочерговому змісті мав політико-ідеологічне забарвлення.

7. З початку 1960-х років центральним постає питання виділення інтегруючого психологічного феномену, який би співвідносився з особистістю. Так, В.М. М'ясищев, розпочавши займатись проблемою особистості ще під керівництвом О.Ф. Лазурського, пропонує її концепцію, в основі якої було *ставлення* – активне, свідоме, інтегральне, вибіркоче, що ґрунтується на досвіді зв'язку особистості з різними сторонами дійсності.

Приблизно у той самий час Л.І. Божович вводить у розгляд розвитку особистості (дитини) як основу – її *спрямованість*, під чим розумілася складно організована структура, що складається з мотивів не тільки різного змісту, але і різного рівня розвитку – неусвідомлюваних, мимовільних, безпосередньо діючих та усвідомлюваних, що діють довільно.

Б.Г. Ананьєв пропонує генетичний підхід до розвитку особистості, розуміючи її «суспільним індивідом». Такий розвиток він умовно позначає «генетичною персоналістикою» – теорію і методом дослідження «життєвого шляху людини, основних подій, конфліктів, продуктів і цінностей, що розгортаються протягом пусього життя у даних конкретно-історичних умовах» [1]**.

У 1968 році про особистісний розвиток пише й Г.С. Костюк [10]. Перш за все він визначає, що людина є особистістю, оскільки «їй властива свідомість, певна система потреб, інтересів, поглядів, переконань, розумових, моральних та інших якостей, які внутрішньо визначають її поведінку, надаючи їй певної цілеспрямованості, стійкості і організованості. Завдяки цьому людина виступає як суб'єкт власної діяльності, що цю діяльність планує, передбачає її результати, контролює і несе за неї відповідальність»

Г.А. Фортунатова і А.В. Петровського, В.М. Колбановського, О.Л. Шнірмана, на якого, до речі, у згадуваній вище публікації П.Р. Чамати чи не найбільше посилань, й ін.

** З початку 1970-х років значний вплив на вивчення особистості здійснюють фундаментальні соціологічні і соціально-психологічні дослідження життєвого шляху (К.А. Абульханова-Славська, Н.А. Логінова, О.О. Кронік й ін.), способу життя (І.В. Бестужев-Лада, Л.В. Сохань й ін.) тощо.

[10, 376]. З такого розуміння з необхідністю випливає, що розвиток особистості є складовою психічного розвитку, усі її властивості є результатом онтогенезу. Загальна логіка введення у психологію поняття «особистість» така. Зміни на рівні організму, окремих органів виявляються, зокрема, у збільшенні їх функціональних можливостей, в ході чого набувається індивідуальний досвід і прояви активності перетворюються на регульовані довільні дії, з яких складається діяльність. А у зв'язку з розвитком діяльності формується й особистість як свідомо суспільна істота, що спілкується з іншими, грає, навчається, працює, тобто є суб'єктом відповідних видів діяльності. В свою чергу, розвиток особистості виявляється у знаходженні і посіданні певного місця в «доступній для неї» системі суспільних відносин через здійснення певного виду діяльності. Причиною або рушійною силою переходу на інше місце (або розвитку особистості) є внутрішні суперечності, з яких однією з основних є розходження між операційними можливостями і потребами, прагненнями, запитами, ідеалами [Kostiuk, 379].

8. Лише у 1975 році О.М. Леонт'єв запропонував розглядати особистість як системну соціальну якість індивіда [14]. Поділяючи ідею про розвиток особистості як її включення у системи суспільних відносин, Л.І. Анциферова відзначала, що при дослідженні особистості для психології все більше усвідомлюється значення середовищних чинників, що детермінують її соціально-психологічний розвиток [2]. Масове психолого-педагогічне осмислення даного підходу, та й повернення до ідей Л.С. Виготського в радянській психології починається лише у 1980-роках. Але тоді ж у суспільному житті відбуваються й певна внутрішня ідеологічна лібералізація, й поступове відкриття інтелектуальних кордонів щодо зарубіжних, насамперед американських і західноєвропейських досягнень у галузі психологічної науки і практики.

Висновок

Підсумовуючи короткий огляд передумов сучасних психологічних досліджень проблеми розвитку особистості відзначимо, що ситуація на початок 1990-х років в Україні характеризувалася такими взаємно суперечними складовими:

- домінуванням діяльнісної парадигми у поясненні і дослідженні різних аспектів розвитку особистості;
- стрімким, часто-густо некритичним поширенням західних підходів насамперед психологічної практики, які вступали у протиріччя з домінуючими теоретичними позиціями;

- віднаходженням / поверненням до культурно-історичної спадщини, в тому числі й щодо науково-психологічних підходів;
- ідеолого-політичним забарвленням поняття «особистість», її розуміння певною сукупністю конкретних норм і рамок;
- суцільною трансформацією способу життя в усіх сферах життєдіяльності;
- зламом соціально-культурних норм, цінностей і установок

Вони і знайшли своє відображення в підходах, що розвивалися в останні десятиріччя. Зокрема, ідеологія сучасного вітчизняного підходу до розвитку особистості досить чітко була сформульована С.Д. Максименко, який відзначає, що одна логіка – «взяти штучно якийсь момент, зробити його центральним і сказати, що це і є вся особистість, а її розвиток є розвитком виключно даної структури, з урахуванням його впливу на інші. І зовсім інша – вивчати розвиток особистості як цілісний процес, що йде по окремих лініях, і бачити в цьому процесі важливі і суттєві моменти» ([17, 16]).

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. / Б.Г. Ананьев – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008 г. – 134 с.
2. Анциферова Л.И. Психология формирования и развития личности / Л. И. Анциферова // Психология личности : хрестоматия по психологии / сост. Л. В. Куликов. - Санкт-Петербург, 2000. - С. 207-213
3. Басов М.Я. Новые идеи учении о личности // А.Ф. Лазурский. Классификация личностей. – Л. : Государственное издательство, 1924. – С. 9 – 44.
4. Бехтерев В.М. Органическая и социальная сферы личности // Объективная психология – М., 1991. – С. 393-394
5. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. — 1136 с
6. Джемс У. Психология. – М : Академический проект, Гаудеамус, 2011. – 320 с.
7. Зейгарник Б.В. Теория личности Курта Левина / Б.В.Зейгарник. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 120 с.
8. Зеньковский В. В. Психология детства. – Лейпциг: Сотрудник, 1924. – 348 с.
9. Котова И.Б. Идея личности в российской психологии // Петровский А.В., Ярошевский М.Г. История и теория психологии. Том 2. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. – 226-254.
10. Костюк Г.С. Вопросы психологии мышления // Психологическая наука в СССР. – Т.1. – М. Изд-во АПН РСФСР, 1959. – С. 357-440.
11. Куликов Л.В. Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб. Питер, 2016. – 464 с.
12. Лазурский А.Ф. Классификация личностей. – Л. : Государственное издательство, 1924. – 290 с.
13. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2 томах – М., Педагогика. Том 1, 1983. – 392 с.
14. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность – Москва : Смысл : Академия, 2004. – 352 с
15. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1960

16. Немов, Р. С. Общая психология в 3 т. Том III. Психология личности : учебник и практикум для академического бакалавриата / Р. С. Немов. — 6-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2015. — 739 с. — Режим доступа : www.biblio-online.ru/book/E5E27E25-E910-4C89-9D58-ED7E11E2B56B .
17. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. — Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. — 430 с.
18. Петровский А.В. Проблема развития личности с позиций социальной психологии // «Вопросы психологии» — 1987 — №1 — С. 15—26.
19. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — СПб: Питер, 2002. — 720 с
20. Фрейд З. Введение в психоанализ. — М. : Азбука, 2017. — 448 с.
21. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Основные положения, исследования и применения. — СПб. : Питер, 2006. — 607 с.
22. Чамата П.Р. Вопросы самосознания личности в советской психологии // Психологическая наука в СССР. — Т.2. — М. Изд-во АПН РСФСР, 1960. — С. 91-109.
23. Челпанов Г. И. Дополнительный курс логики. М., 1909. — Режим доступа : <http://www.e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=43007697>
24. Штерн В. Дифференциальная психология и ее методические основы. — М. : Наука, 1998. — 335 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Anan'ev B.G. Lichnost', sub#ekt dejatel'nosti, individual'nost'. / B.G. Anan'ev — М. : Direktmedia Publishing, 2008 g. — 134 s.
2. Anciferova L.I. Psihologija formirovanija i razvitija lichnosti / L. I. Anciferova // Psihologija lichnosti : hrestomatija po psihologii / sost. L. V. Kulikov. - Sankt-Peterburg, 2000. - S. 207-213
3. Basov M.Ja. Novye idei uchenii o lichnosti // A.F. Lazurskij. Klassifikacija lichnostej. — L. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1924. — S. 9 — 44.
4. Behterev V.M. Organicheskaja i social'naja sfery lichnosti // Ob#ektivnaja psihologija — М., 1991. — S. 393-394
5. Vygotskij L.S. Psihologija razvitija cheloveka. — М.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Jeksmo, 2005. — 1136 s
6. Dzhems U. Psihologija. — М : Akademicheskij proekt, Gaudeamus, 2011. — 320 s.
7. Zejgarnik B.V. Teorija lichnosti Kurta Levina / B.V.Zejgarnik. — М. : Izd-vo MGU, 1981. — 120 s.
8. Zen'kovskij V. V. Psihologija detstva. — Lejpcig: Sotrudnik, 1924. — 348 s.
9. Kotova I.B. Ideja lichnosti v rossijskoj psihologii // Petrovskij A.V., Jaroshevskij M.G. Istorija i teorija psihologii. Tom 2. — Rostov-na-Donu: «Feniks», 1996. — 226-254.
10. Kostjuk G.S. Voprosy psihologii myshlenija // Psihologicheskaja nauka v SSSR. — Т.1. — М. Izd-vo APN RSFSR, 1959. — S. 357-440.
11. Kulikov L.V. Psihologija lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov: Hrestomatija. — SPb. Piter, 2016. — 464 s.
12. Lazurskij A.F. Klassifikacija lichnostej. — L. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1924. — 290 s.
13. Leont'ev A.N. Izbrannye psihologicheskie proizvedenija: v 2 tomah — М., Pedagogika. Tom 1, 1983. — 392 s.
14. Leont'ev A.N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' — Moskva : Smysl : Akademija, 2004. — 352 s
15. Mjasishhev V.N. Lichnost' i nevrozy. — L.: Izd-vo Leningrad. un-ta, 1960
16. Nemov, R. S. Obshhaja psihologija v 3 t. Том III. Psihologija lichnosti : uchebnik i praktikum dlja akademicheskogo bakalavriata / R. S. Nemov. — 6-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2015. — 739 с. — Режим доступа : www.biblio-online.ru/book/E5E27E25-E910-4C89-9D58-ED7E11E2B56B .

17. Osobistist' u rozvitku: psihologichna teorija i praktika : monografija / za red. S. D. Maksimenka, V. L. Zlivkova, S. B. Kuzikovoï. – Sumi : Vid-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2015. – 430 s.
18. Petrovskij A.V. Problema razvitija lichnosti s pozicij social'noj psihologii // «Voprosy psihologii» — 1987 — №1 — С. 15—26.
19. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii. – SPb: Piter, 2002. – 720 s
20. Frejd Z. Vvedenie v psihoanaliz. – M. : Azbuka, 2017. – 448 s.
21. H'ell L., Zigler D. Teorii lichnosti. Osnovnye polozhenija, issledovanija i primenenija. – SPb. : Piter, 2006. – 607 s.
22. Chamata P.R. Voprosy samosoznaniya lichnosti v sovetskoj psihologii // Psihologicheskaja nauka v SSSR. – T.2. – M. Izd-vo APN RSFSR, 1960. – S. 91-109.
23. Chelpanov G. I. Dopolnitel'nyj kurs logiki. M., 1909. – Rezhim dostupa : <http://www.e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=43007697>
24. Shtern V. Differencial'naja psihologija i ee metodicheskie osnovy. – M. : Nauka, 1998. – 335 s..

Верник А.Л. Предпосылки исследования проблемы среды в развитии личности в трудах украинский психологов конца XX - начала XXI столетий

Анализируются предпосылки исследований проблемы среды в теоретических подходах к развитию личности. Отмечается, что одним из ключевых моментов в построении концепций и теорий личности является ее динамика в течение индивидуальной жизни. Данный процесс в большинстве случаев называют развитием личности. При этом, роль среды в нем в разных подходах достаточно спорной и неоднозначной. В статье делается попытка исторического обоснования логики становления текущей ситуации в украинской психологии конца XX века.

Ключевые слова: *деятельностный подход, личность, психическое развитие, развитие личности, сознание, среда.*

Vernik O. Precondition of study of environment problem in development of personality in works of Ukrainian psychologists late XX - early XXI centuries

Analyzed the background research environment problems in theoretical approaches to the development of personality. It is noted that one of the key moments in the construction of concepts and theories of personality is its dynamics in the course of individual life. This process is in most cases called the development of personality. At the same time, the role of the environment in it in different approaches is quite controversial and ambiguous. The article attempts to provide a historical basis for the logic of the current situation in Ukrainian psychology at the end of the 20th century.

Keywords: *activity approach, personality, mental development, personality development, consciousness, environment*